

УДК 336.71

Етапи трансформації банківської системи України

Онищенко Ю.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету

Борисевич В.С.

студент
Одеського національного економічного університету

У статті досліджено різні підходи авторів щодо періодизації розвитку банківської системи України. Автором визначено етапи трансформації вітчизняної банківської системи. Проведено аналіз кожного етапу та виявлено особливості становлення банківської системи України на кожному з них. Визначено основні фактори кризи банківської системи України в 2014-2015 рр. Зроблено висновки та надано рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування вітчизняної банківської системи.

Ключові слова: банк, банківська система, Національний банк України, фінансова стійкість, банківська криза.

Онищенко Ю.И., Борисевич В.С. ЭТАПЫ ТРАНСФОРМАЦИИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

В статье исследованы разные подходы авторов к периодизации развития банковской системы Украины. Автором определены этапы трансформации отечественной банковской системы. Проведено анализ каждого этапа и определены особенности становления банковской системы Украины на каждом из них. Определены основные факторы кризиса банковской системы Украины в 2014-2016 гг. Сделано выводы и предложены рекомендации относительно улучшения эффективности функционирования отечественной банковской системы.

Ключевые слова: банк, банковская система, Национальный банк Украины, финансовая устойчивость, банковский кризис.

Onyshchenko Y.I., Borisevich V.S. THE STAGES OF THE UKRAINIAN BANKING SYSTEM TRANSFORMATION

In the article the approaches of the different authors to the evolution of the Ukrainian banking system development are studied. The main stages of Ukrainian banking system transformation are worked out. The analysis of each stage is conducted and the features of banking system formation on each stage are found. The main factors of Ukrainian banking system crisis in 2014-2016 are defined. The recommendations on increasing of Ukrainian banking system effectiveness are given.

Keywords: bank, banking system, the National Bank of Ukraine, financial stability, banking crisis.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі становлення банківської системи України вітчизняні банки функціонують в умовах підвищеного ризику ринкового середовища, що ставить підвищені вимоги до забезпечення та підтримки їх фінансової стійкості, вибору раціонального варіанта розміщення ресурсів, оцінки та контролю ризиків, вимагає створення відповідних засад ефективного і науково обґрунтованого механізму регулювання його структурних складових, потребує застосування комплексного підходу до розробки системних заходів організації банківської діяльності.

Отже, в умовах інтеграції та глобалізації з метою підвищення ролі банківської системи в процесах економічних перетворень, на наш погляд, найбільш важливим і актуальним є дослідження етапів трансформації вітчизняної банківської системи в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню особливостей розвитку банківської системи України присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. Вивченню хронології етапів розвитку банківської системи України присвячено увагу, зокрема, такими науковцями, як О. Васюренко [1], О. Вовчак [2, с. 34; 3], О. Дзюблюк [4, с. 84-87], С. Лаптев [5], Б. Луців [6, с. 157-158], І. Лютий [7, с. 129-130], П. Матвієнко [8, с. 44-49], М. Савлук [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим зазначимо, що науковці вирізняють різні еволюційні періоди становлення банківської системи України, які значною мірою відрізняються етапами розвитку, які починаються із розвитку та позитивних змін, а закінчуються депресивними переломними моментами, що призводять до негативних наслідків для економіки, до її

стагнації. При цьому практично всі вітчизняні науковці виділяють чотири етапи формування банківської системи України на відносно короткому проміжку часу, що ще раз підтверджує актуальність дослідження, що проводиться автором.

Формуванні цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є визначення та дослідження основних етапів трансформації банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система є однією з найважливіших та невід'ємних структурних елементів ринкової економіки. Функціонування ринкової економіки країни неможливе без ефективно банківської системи, яка забезпечує функціонування грошового ринку, активно

обслуговує і впливає на всі економічні та соціальні процеси, які відбуваються в державі, виступає важливим складником інвестиційного процесу.

Стабільна банківська система, що динамічно розвивається, – неодмінна передумова стійкого економічного зростання. А криза банківської системи може привести до занепаду всієї економічної системи країни. Отже, розвиток ринкових відносин в економіці України об'єктивно зумовлює наявність ефективно функціонуючої банківської системи.

Зазначимо, що законодавче забезпечення функціонування банківської системи України було здійснене з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про банки та банківську діяльність» [10]. На нашу думку, становлення та транс-

Таблиця 1

Періодизація розвитку банківської системи України у працях провідних вітчизняних вчених

Джерело	Етапи	Характеристика етапів
О. Дзюблук [4, с. 84-87]	I етап (1987-1989)	початок реорганізації монобанківської системи адміністративно-командного типу
	II етап (1990-1991)	охоплює останній період функціонування банківської системи України в умовах колишнього СРСР
	III етап (1992-1994)	характеризується переважно екстенсивним розвитком банківської системи
	IV етап (1995-2000)	відзначається відносною стабілізацією загального числа зареєстрованих банків
І. Лютий [7, с. 129-130]	I етап (1991-1992)	процес перереєстрації та реорганізації існуючих банківських інститутів
	II етап (1992-1993)	виникнення банків «нової хвилі»
	III етап (1994-1996)	якісне зростання та оздоровлення банківської системи
	IV етап (1996-1998)	стабілізація та впровадження національної грошової одиниці
Б. Луців [6, 157-158]	I етап (1991-1993)	етап активного становлення та розвитку банківської системи
	II етап (1993-1998)	етап стагнації та зростання банківської кризи
О. Вовчак [2, с. 34]	I етап (1988-1990)	Реєстрування банків у Москві
	II етап (1991-1992)	Відбувається перереєстрація банківських установ в Україні.
	III етап (1992-1993)	У цей період відбувається створення банків «нової хвилі», масове утворення кишенькових банків.
	IV етап (1994-1996)	Для цього етапу характерно призупинення інфляційних процесів
	V етап (1996-1997)	Реєструються представництва іноземних банків та банки за участю іноземного капіталу
	VI етап (з 1998 рр.)	Проводиться реформування бухгалтерського обліку і звітності
П. Матвієнко [8, с. 44-49]	I етап (1991-1992)	становлення банківської системи незалежної України.
	II етап (1992-1999)	Екстенсивний етап розвитку банківської системи
	III етап (2000-2006)	Етап стабілізації і початку економічного піднесення в країні

формація вітчизняної банківської системи відбувалося в кілька етапів. І, варто підкреслити, що провідні вітчизняні вчені надають різну періодизацію розвитку (табл. 1).

З таблиці видно, що більшість досліджень становлення банківської системи проводилися достатньо давно та практично всі закінчуються 2000 роком, а дослідження періодизації розвитку банківської системи П. Матвієнко закінчується 2006 роком, потребує подальшого дослідження трансформації вітчизняної банківської системи.

Автором було проаналізовано кількість діючих банків, банків з іноземним капіталом та банків зі 100% іноземним капіталом, та

спираючись на проаналізовані дослідження вітчизняних науковців було сформовано п'ять етапів трансформації вітчизняної банківської системи (див. рис. 1).

З рисунку видно, що спираючись лише на зміну кількості банків в банківській системі України, можна виділити п'ять етапів її становлення, що підтверджується побудованою автором лінією тренду (лінійна фільтрація). Зазначимо, що лінійна фільтрація дозволяє згладити коливання даних і таким чином більш наочно показати характер залежності: елементи даних усереднюються, і отриманий результат використовується в якості середнього значення.

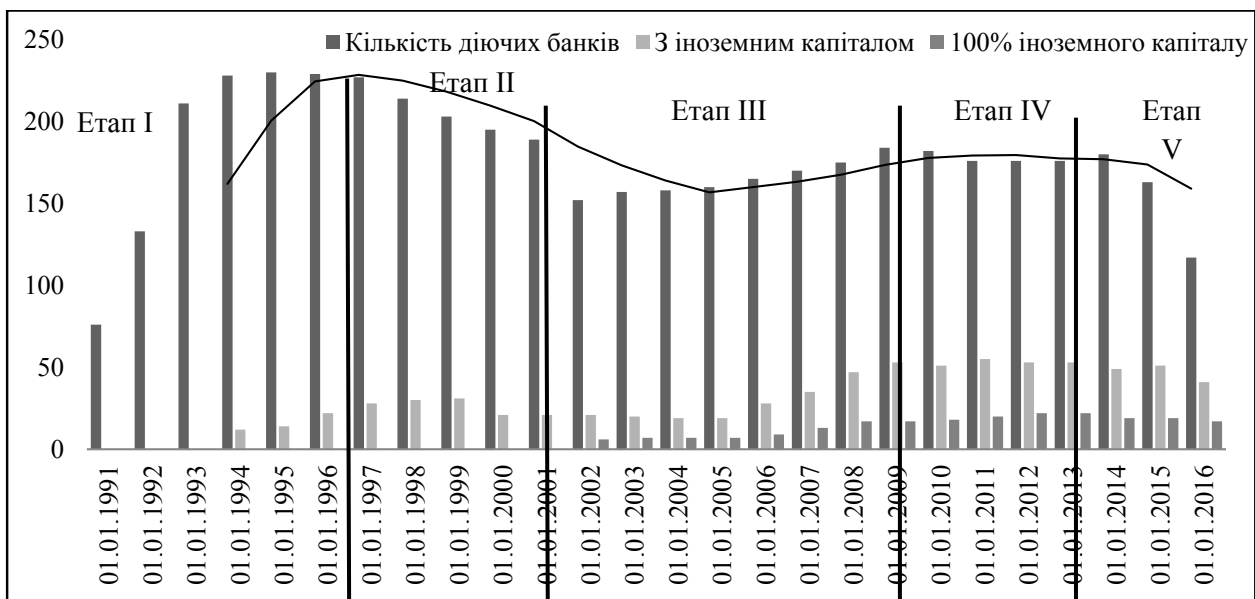

Рис. 1. Динаміка кількості банків в Україні у 1991-2016 рр.

Розраховано автором за: [11]

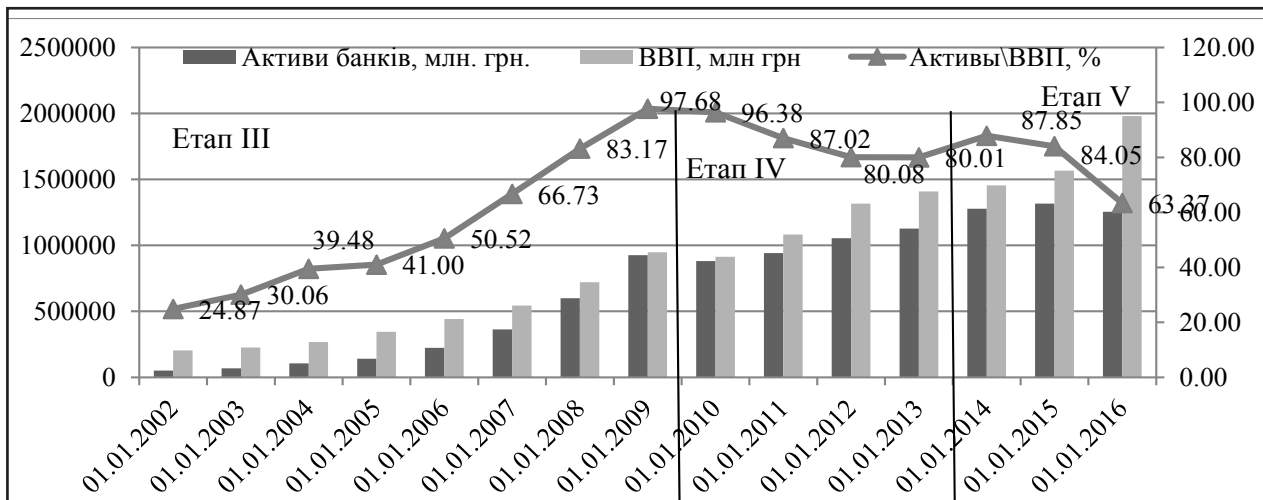

Рис. 2. Динаміка показника співвідношення загальних активів банків України до ВВП у 2002-2016 рр.

Розраховано автором за: [11]

Зазначимо, що якщо мова йде про трансформацію банківської системи, то не можна спиратися лише на динаміку кількості банків в банківській системі України, а, на нашу думку, ще необхідно проаналізувати показник рівня розвитку банківської системи в економіці країни, а саме співвідношення обсягу активів банку до ВВП. (див. рис. 2). На нашу думку, даний показник доцільно аналізувати з 2002 року, так як до 2002 року в основному відбувалося формування законодавчої бази для функціонування банківської системи.

Як видно з рисунку, динаміка показника рівня розвитку банківської системи в економіці країни підтверджує динаміку зміни кількості банків у банківській системі України. Так, протягом 2002-2008 рр. показник співвідношення до ВВП постійно зростав і на кінець 2008 року складав 97,68%.

У період 2010-2013 рр. він зазнає незначного зниження, але при цьому знаходиться у межах 80-90%. А починаючи із 2014 року зазнає значного спаду та на 1 січня 2016 року знаходиться на рівні 84,05%.

Отже, спираючись на проведений аналіз літературних джерел та статистичних даних автором було виділено п'ять етапів трансформації вітчизняної банківської системи.

Перший етап охоплює період з 1991 по 1996 рр. та характеризується закладанням основ функціонування банківської системи в країні. Так, починаючи з 2 жовтня 1991 року Національний банк почав перереєструвати комерційні банки України, зареєстровані ще Держбанком СРСР. У цей період "міністерський" капітал, тобто вкладення у комерційні банки різних державних установ, поступово витісняється ринковим капіталом спільних та малих підприємств, акціонерних товариств. На засадах різних бюджетних та позабюджетних фондів, диверсифікації пасивів у діючих банках та внесків підприємств (шляхом прихованих кредитів) виникає ціла низка нових комерційних банків. На цьому ж етапі спостерігалось масове утворення дрібних малопотужних "кишенькових" банків із капіталом, який часто не перевищував вартості трикімнатної квартири. Ці банки непогано зростали на гіперінфляції, примітивно експлуатуючи цей зовнішній, незалежний від них фактор [1].

У 1996 році прямими банкрутами стали 45 банків та 60 опинилися у стані прихованого банкрутства і ще протягом багатьох років виборюватимуть право на існування [9]. Зрозуміло, це не могло не внести певних додат-

кових ускладнень у функціонування всієї банківської системи.

Отже, у цей період практично відсутні законодавча база та система регулювання діяльності банків, що призводило до недобросовісної конкуренції, зростання зловживань та збільшення проблемної позичкової заборгованості.

Другий етап, що охоплює період з 1997 р. по 2001 р., відзначається відносною стабілізацією загального числа зареєстрованих банків та зменшенням кількості реально діючих банківських установ, що зумовлено об'єктивною необхідністю у концентрації банківського капіталу, виходячи з потреб повноцінного обслуговування суб'єктів ринку. При цьому з 1997 р. реєструються представництва іноземних банків та банки за участю іноземного капіталу: всього їх було зареєстровано 14 [9].

У 1998 р. відбувається різке погіршення стану банків через кризу державних фінансів, причиною якої стала нездатність своєчасного здійснення платежів за ОВДП. Основним негативним наслідком фінансової кризи є зниження рівня капіталізації банків. Важливим аспектом діяльності банківської системи на цьому етапі була зміна складу акціонерів, власників багатьох комерційних банків та окремих філій шляхом продажу та перепродажу. Таких змін зазнали близько 70 банків [1].

З метою реформування банківської системи в Україні 7 грудня 2000 р. Верховною Радою України була прийнята нова редакція Закону України «Про банки та банківську діяльність» [12], яким уточнено створення та функціонування дворівневої банківської системи України.

Згідно з цим законом, перший рівень представлений Національним банком України (НБУ) з центральним апаратом у Києві й територіальними обласними відділеннями, а також розрахунково-касовими центрами в містах і районах. Другий рівень банківської системи представлений іншими банками (державними і недержавними).

Зазначимо, що в 1999 році було прийнято Закон України «Про Національний банк України», відповідно до якого Національний банк України є центральним банком країни, одним з органів державного регулювання, виконує роль центру емісії, проводить загальну політику в сфері обігу готівки, кредитування, зміцнення національної валюти, є головним організатором розрахунків між банками, погоджує функціонування національної банківської сис-

теми, встановлює курс грошової одиниці по відношенню до іноземних валют [13].

Отже, протягом 1997-2001 рр. можна виділити основні риси банківської системи України: створено основи дворівневої банківської системи, валютного ринку та первинного ринку цінних паперів (вторинний так і не запрацював); пройдено перший етап реформування грошової системи країни; створено національну платіжну систему; введено в дію потужності з друкування банкнот та карбування монет; розпочато реформування бухгалтерського обліку та звітності у банках; Національним банком України напрацьовано нормативну базу для здійснення монетарної політики та банківського нагляду; вдосконалено інструменти регулювання банківської системи.

Третій етап (2002-2009 рр.) можна вважати етапом розвитку та ефективного функціонування банківської системи України.

Зазначимо, що з 2002 року банківська система стабілізувалась, кількість діючих банків поступово зростала. Цей період також характеризується масовим приходом банків з іноземним капіталом, що, на той момент, має позитивний вплив не тільки на банківську систему, а й на економіку України в цілому.

Активний розвиток банківської системи України на даному етапі підтверджується і статистичними даними, які наведено на рис. 3.

Як видно на рисунку, протягом 2002-2008 рр. значно зросли всі основні показники банківської системи України. Так, активи вітчизняних банків протягом даного періоду зросли з 50,7 млрд. грн. до 926,1 млрд. грн.,

зобов'язання – з 41,9 млрд. грн. до 806,8 млрд. грн. й власний капітал – з 8,9 млрд. грн. до 119,3 млрд. грн.

При цьому, варто підкреслити, що активи і зобов'язання банків збільшувалися практично однаковими темпами протягом всього періоду, а у період 2006-2009 рр. підвищилися темпи зростання капіталу, на фоні зменшення темпів росту активів та зобов'язань банків України.

Так, якщо розглядати економічний цикл, то він включає чотири основні фази, що послідовно змінюють одна одну – «криза», «депресія», «пожвавлення» (підйом) та «пік» (бум). На нашу думку, саме на цьому етапі банківська система України пройшла свої фази «пожвавлення» та «підйому», чому достатньо сильно посприяв прихід іноземних банків.

Так, серед переваг проникнення іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор провідні вітчизняні економісти виділяють: посилення конкуренції на ринку банківських послуг; консолідація банків, внаслідок чого відбудеться підвищення капіталізації вітчизняних банків; прискорення впровадження новітніх банківських технологій в банках; підвищення прозорості діяльності банківської системи України; зростання обсягів кредитних ресурсів; залучення в економіку закордонних інвестиційних ресурсів [14; 15].

А до негативних наслідків функціонування банків з іноземним капіталом в Україні відносили лише:

– виникнення додаткових ризиків для банківської системи країни через діяльність філій іноземних банків: ризик банкрутства материн-

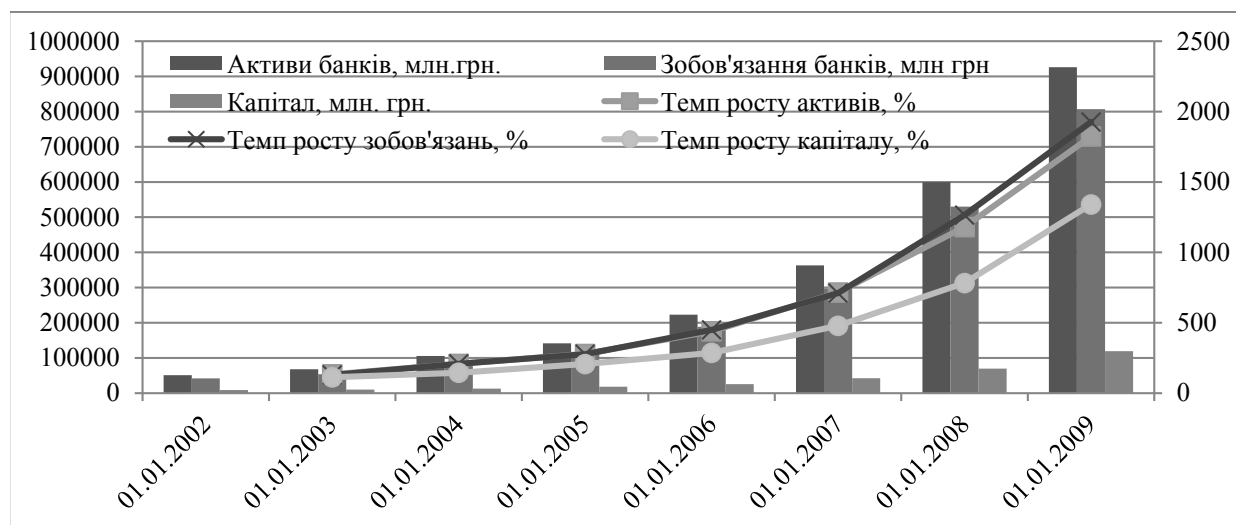

Рис. 3. Динаміка основних показників банківської системи України у 2002-2008 рр.

Розраховано автором за: [11]

ського банку, ризик спекулятивної діяльності, підвищення вразливості банківської системи до коливань на світових фінансових ринках [14, с. 98];

– іноземні банки можуть нав'язувати модель деформованого розвитку, коли цілі іноземних банків не збігаються з соціально-економічними пріоритетами країни [15];

– можливе погіршення конкурентоспроможності українських банків, ризик залежного розвитку.

Однак, при оцінці присутності іноземних банків в Україні на даному етапі аналізувалися лише внутрішні фактори функціонування вітчизняної банківської системи, при цьому зовнішнім факторам, а саме розвитку світових фінансових ринків приділялося недостатньо уваги, що й знайшло своє відображення на наступному етапі.

Четвертий етап розпочався у 2010 році та охопив період до 2014 року. Так, саме з 2010 року спостерігається погіршення ситуації в банківській системі України, що пов'язано зі світовою фінансовою кризою 2008 року.

Так, світова фінансова криза, що розпочалася у 2007 році з ринку іпотечного кредитування, а пізніше поширилася на весь фінан-

совий ринок США і за його межі, через високу залежність українських банків від зовнішнього кредитування привело до негативних наслідків в Україні. А саме негативні наслідки світової фінансової кризи на банківську систему України проявилися у: зниженні темпів розвитку ринку фінансових послуг в Україні; зниженні сукупного попиту населення внаслідок негативних очікувань, що в свою чергу призвело до зниження темпів зростання ВВП; послабленні ділової активності суспільства; скороченні обсягів виробництва кредитно залежними підприємствами; прагненні деяких українських політиків «перекласти» проблеми фінансового ринку на населення України загалом. [2]

Така тенденція підтверджується й показниками рентабельності активів та капіталу, що представлені на рис. 4.

З рисунку видно, що починаючи з 2009 року можна спостерігати різке зменшення рентабельності капіталу та активів банків України, пік якого приходиться на 2010 рік: рентабельність активів складає -4,38%, а рентабельність капіталу – -32,52%. У 2010-2014 рр. можна спостерігати період стабілізації, коли показники рентабельності банківської системи знаходилися у межах від -1% до 1%.

Рис. 4. Динаміка показників рентабельності активів та капіталу у 2009-2014 рр.

Розраховано автором за: [11]

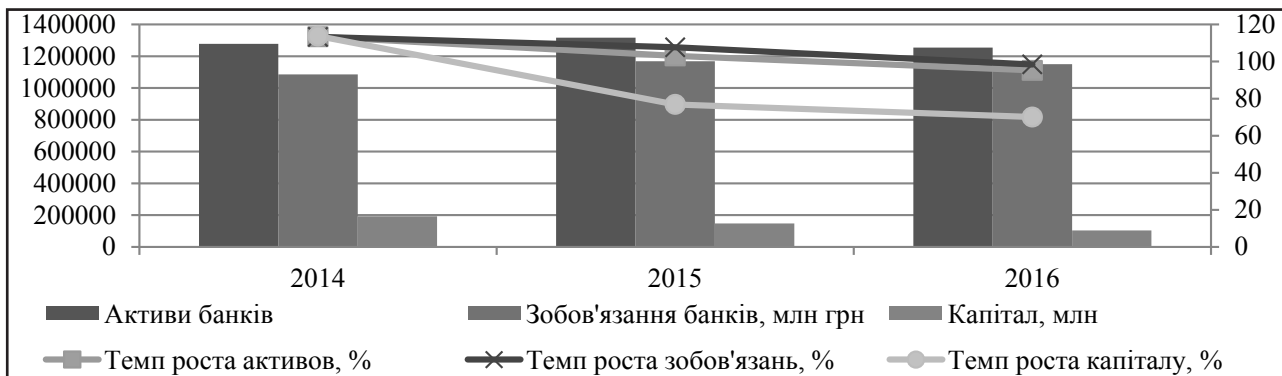

Рис. 5. Динаміка основних показників банківської системи України у 2014-2015 рр.

Розраховано автором за: [11]

Зазначимо, що в умовах фінансової кризи стратегічним напрямком діяльності уряду є стимулювання збільшення інвестицій у реальний сектор національної економіки.

Однак через загострення політичної кризи в країні та початок бойових дій на сході країни, які загострили наслідки світової фінансової кризи в Україні, з 2014 року, на нашу думку, можна виділити п'ятий етап трансформації банківської системи України. Даний етап характеризується виведенням з ринку великої кількості вітчизняних банків.

Так, за станом на початок січня 2016 року, в Україні працювало 118 банків. Протягом 2014-2015 рр. під юрисдикцію Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) потрапили 68 банків, 64 з яких на даний момент знаходяться в стадії ліквідації, у трьох введена тимчасова адміністрація, а один проданий інвестору. Серед закритих банків – великі українські гравці банківського сектора: «Дельта банк», «VAB-банк», «Надра» [11]. Підкреслимо, що Кабінет міністрів України прийняв рішення про націоналізацію КБ «Приватбанку», який 18 грудня 2016 перейшов у стовідсоткову власність держави [11].

Розглянемо динаміку основних показників діяльності банків на даному етапі. (рис. 5).

Як видно з рисунку, протягом зазначеного періоду темп зниження активів та зобов'язань знаходиться в межах 95%, тоді як темпи зниження обсягів капіталу є дуже високими та складають біля 70%, що свідчить про зниження капіталізації вітчизняної банківської системи. На цьому фоні, коли відсутній ріст як активів, так і зобов'язань доцільним є аналіз динаміки доходів та витрат банків (рис. 6).

Так, з рисунку видно, що якщо на IV етапі доходи і витрати банків України знаходилися практично на одному рівні, а починаючи з 2014 року витрати банків значно перевищують їх доходи, що свідчить про нерентабельність вітчизняної банківської системи та, відповідно, низьку її ефективність в економічній системі країни. Отже, вітчизняна банківська система сьогодні практично не виконує свою головну функцію, а саме стимулювання розвитку економіки.

На нашу думку, чинники, які зумовили кризу 2014-2015 рр. умовно можна розділити на три групи: політичні, економічні та соціальні.

До політичних чинників можна віднести: анексію Автономної Республіки Крим та розгортання воєнних дій на сході країни, централізація влади на фінансових ресурсів та невизначеність з міжнародним вектором. До економічних чинників можна віднести: вплив капіталу, скорочення припливу прямих іноземних інвестицій, нестабільність на валютному ринку, девальвація гривні, зростання державного боргу та дефіциту бюджету, від'ємне сальдо торговельного балансу. І до соціальних чинників належать: соціальна несправедливість, зменшення середнього класу в суспільстві, розшарування населення; зростання психоемоційної напруги внаслідок втрати старих орієнтирів та відсутності нових; надмірне зрощення бізнесу та влади.

З метою зниження соціальної напруги Національний банк України тісно співпрацює сьогодні з ФГВФО за для підвищення довіри населення до банків, а також відкрито і прозоро проводить комунікаційну політику задля зменшення паніки у населення і підвищення фінансової грамотності суспільства.

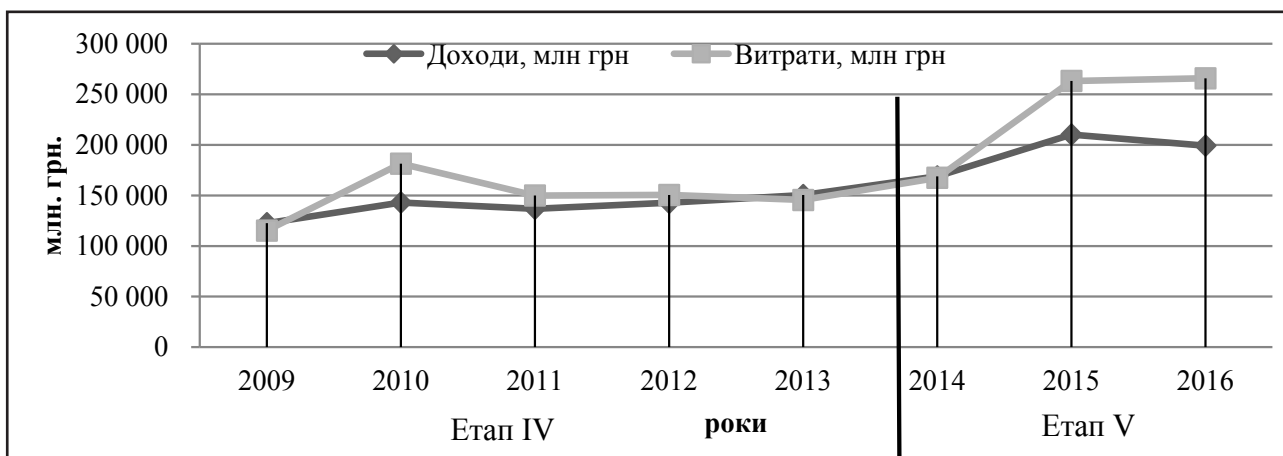

Рис. 6. Динаміка доходів та витрат банків України у 2008-2015 рр.

Розраховано автором за: [11]

Висновки. Отже, в статті виділено основні етапи трансформації вітчизняної банківської системи:

I етап – охоплює 1991-1996 рр. – відбувається закладення основ функціонування банківської системи в країні;

II етап – охоплює 1997-2001 рр. – створюється та удосконалюється законодавча база для формування банківської системи України;

III етап – охоплює 2002-2008 рр. – супроводжується активним розвитком банківської системи України;

IV етап – охоплює 2009-2013 рр. – трансформація банківської системи України під впливом світової фінансової кризи;

V етап – охоплює 2014 р. по теперішній час – етап реформування вітчизняної банківської системи, що призвело до загострення банківської кризи в країні під впливом внутрішніх факторів.

Зазначимо, що до основних чинників, що призвели до глибокого кризового стану вітчизняної банківської системи, можна віднести як зовнішні: погіршення умов торгівлі внаслідок

взаємного запровадження обмежувальних заходів у торгівлі з Російською Федерацією, загостренням ситуації на сході України, зменшенням обсягів торгівлі та діяльності малого і середнього бізнесу, виведенням із господарського обігу великої кількості промислових підприємств; так і внутрішні: підвищення вимог до регулювання діяльності банків, політика Національного банку України, що направлена на очищення банківської системи від «кишенькових» банків та зміну моделей функціонуючих банківських установ.

Отже, на сьогоднішній день етап удосконалень і реорганізації банківської системи України продовжується, так як, саме вона лежить в основі економічної системи країни і є сполучною ланкою між всіма суб'єктами економіки. А, отже, ключовим завданням нашої держави є забезпечення фінансової стійкості банківської системи України шляхом подолання кризових явищ та адаптування політики Національного банку України до внутрішніх умов розвитку соціально-економічної системи в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васюренко О.В. Банківські операції: навч. посіб. – К.: т-во «Знання», К., 2000. – 243 с.
2. Вовчак О. Банківська справа: Навчальний посібник. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 560 с.
3. Вовчак О. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківської та реального секторів економіки України // Вісник НБУ. – 2009. – № 7. – С. 22-25.
4. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграф книга, 2000. – 512 с.
5. Лаптев С.М. Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід) / Денисенко М.П., Кабанов В.Г., Любунь О.С; Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 320 с.
6. Гроші, банки та кредит: у схемах у коментарях: навч. посібник / За ред. Б.Л. Луціва. – 3-тє вид., стереотипне. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 214 с.
7. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. – К: Атака, 2000, с. 240.
8. Матвієнко П.В. Динаміка розвитку вітчизняної банківської системи // Економіка та держава. – 2007. – № 6.
9. Гроші та кредит: Підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ш.; За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2006. – 602 с.
10. Про банки і банківську діяльність: Закон УРСР №872-Х від 20.03.1991 // Голос України. – 1991. – 17 травня.
11. Основні показники діяльності банків України. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.bank.gov.ua>.
12. Про банки і банківську діяльність: закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-Ш (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
13. Про Національний банк України: закон України від 20 травня 1999 р. № 679-ХІV (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
14. Смовженко Т.С., Другов О.О. Створення та діяльність філій іноземних банків в Україні: регуляторні аспекти // Фінанси України. – 2007. – № 7. – С. 98-105.
15. Барановський О. Іноземний капітал на ринках банківських послуг України, Росії та Білорусії // Вісник НБУ – № 9. – 2007. – С. 12-20.